

УДК 378.091.12:005.963.316.6

DOI 10.32755/sjeducation.2025.01.066

## **МЕНТОРСТВО У ПІДГОТОВЦІ БАКАЛАВРІВ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З ПІДЛІТКАМИ**

**Мірошніченко Валентина Іванівна,**

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри педагогіки,

Національний університет біоресурсів

і природокористування України

(03041, Україна, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15,

e-mail: mvi\_2016@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-3931-0888

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216203313>

*Стаття присвячена обґрунтуванню ролі менторства у підготовці бакалаврів правоохоронної діяльності до соціальної взаємодії з підлітками.*

*Авторка зазначає, що в правоохоронній сфері ментором вважають досвідченого офіцера-фахівця, який надає рекомендації молодим офіцерам з урахуванням власного досвіду, щоб забезпечити їх від низки помилок. Пошуки ментора відбуваються на добровільних засадах. Обидві сторони беруть на себе відповідальність за результат.*

*Звертається увага на такі вміння й навички менторів: слухати й вислуховувати, надавати аналіз інформації, критично мислити, виявляти організаторські здібності, бути комунікабельним, надавати інформацію в доступній формі, уміти визначати цілі та чинники мотивації, власним прикладом спонукати молодих фахівців до діяльності. Діяльність ментора передбачає роботу з бакалаврами правоохоронної діяльності, які нещодавно здобули освіту, почали безпосередньо виконувати посадові обов'язки.*

*Здатність до міжособистісного діалогу та превентивної комунікації під час реалізації професійних завдань, здатність до взаємодії та комунікації з підлітками трактується як один із результатів навчання, яких очікують від бакалаврів правоохоронної діяльності.*

*Бакалаври правоохоронної діяльності організовують взаємодію з підлітками на засадах партнерства та довірливих взаємин.*

*Роль ментора як досвідченого фахівця в правоохоронній (прикордонній) сфері визначається в тому, щоб сприяти забезпеченню високогуманного, доброякісного ставлення бакалаврів правоохоронної діяльності (представників прикордонного відомства) до підлітків як центральної фігури соціуму. Оскільки однією з ознак професійної активності особистості є здатність впливати на процеси, що відбуваються у професійному середовищі та безпосередньо брати участь у них, менторська діяльність розглядається як процес впливу на професійне становлення бакалаврів правоохоронної діяльності.*

ності, у змісті якого є значний потенціал для сприяння розвитку професіоналізму бакалаврів правоохоронної діяльності.

Авторка трактує діяльність менторів у прикордонному відомстві як важливу складову в підготовці бакалаврів правоохоронної діяльності до соціальної взаємодії з підлітками.

**Ключові слова:** бакалаври правоохоронної діяльності, підготовка бакалаврів, менторство, взаємодія, соціальна взаємодія з підлітками.

## **MENTORING IN TRAINING BACHELORS OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES FOR SOCIAL INTERACTION WITH TEENAGERS**

**Miroshnichenko Valentyna**, Doctor of Pedagogy, Professor,  
Professor of the Pedagogy Department,

*National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine  
(15 Heroiv Oborony Street, Kyiv, 03041, Ukraine,*

*e-mail: mvi\_2016@ukr.net)*

ORCID: 0000-0002-3931-0888

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216203313>

*The article is devoted to substantiating the role of mentoring in the preparation of law enforcement bachelors for social interaction with teenagers.*

*The author notes that in the field of law enforcement, an experienced specialist officer is considered a mentor, who provides recommendations to young officers based on his own experience, in order to protect them from a number of mistakes. The search for a mentor takes place on a voluntary basis. Both parties take responsibility for the outcome.*

*Attention is drawn to the following skills and abilities of mentors: listening and listening; provide information analysis; to think critically; demonstrate organizational skills, be communicative, present information in an accessible form, be able to determine goals and motivation factors, encourage young professionals to work by their own example. The activity of the mentor involves work with bachelors of law enforcement activities who have recently received their education and started directly performing official duties*

*The ability for interpersonal dialogue and preventive communication during the implementation of professional tasks; the ability to interact and communicate with teenagers is interpreted as one of the learning outcomes expected from law enforcement bachelors.*

*Bachelors of law enforcement activities organize interaction with teenagers on the basis of partnership and trusting relations.*

*The role of a mentor as an experienced specialist in the law enforcement (border) sphere is determined to contribute to ensuring a highly humane, decent attitude of bachelors of law enforcement activities (representatives of the border agency) to teenagers as a central figure of society. Since one of the signs of the professional activity of an individual is the ability to influence the processes taking place in the professional environment and to directly participate in them,*

*mentoring activity is considered as a process of influencing the professional development of bachelors of law enforcement activities, the content of which has a significant potential for promoting the development of professionalism of bachelors of law enforcement activities.*

*The author interprets the activity of mentors in the border department as an important component in the preparation of law enforcement bachelors for social interaction with teenagers.*

**Key words:** law enforcement bachelors, bachelors training, mentoring, interaction, social interaction with teenagers.

**Постановка проблеми.** За структурою система правоохоронної діяльності є доволі широкою. По-перше, правоохоронцями забезпечується охорона учасників кримінального судочинства; по-друге, здійснення прокурорської діяльності. Вони виявляють та розслідують злочини, запобігають їх виникненню; захищають національну безпеку; охороняють державний кордон; охороняють правопорядок. Кожний напрям (вид) правоохоронної діяльності має особливості. Чинне законодавство України визначає винятково державну правоохоронну діяльність. Хоча недержавний вид правоохоронної діяльності законодавство не передбачає, різні категорії громадян беруть участь в охороні правопорядку, охороні державного кордону тощо. Відбувається це в контексті взаємодії правоохоронців з населенням. Досягати цієї взаємодії може фахівець з високим рівнем професіоналізму, формування якого починається ще під час навчання в закладі вищої освіти (далі – ЗВО) та активізується, коли бакалавр правоохоронної діяльності починає діяльність і виконує службові обов’язки на первинній посаді. У цей час доречним є наставництво досвідчених колег, їхні поради та рекомендації.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Закономірності та особливості розвитку і становлення особистості вивчалися Ш. Амонашвілі, І. Бехом, Т. Кравченко, С. Максименком, Г. Троцько, Г. Шевченко та іншими. Різні аспекти професійної підготовки, навчання та виховання майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах є предметом наукових пошуків І. Блощинського, А. Галімова, В. Дияка, С. Сливки, О. Ставицького, К. Тушко, С. Шумовецької, Г. Яворської та інших.

Історичні аспекти предмета нашого дослідження висвітлюються в доробку Є. Гіди. Автор слушно звертає увагу, що «у XVI ст. охороні правопорядку приділялась велика увага у суспільстві. Таку діяльність сприймали як корисну та почесну справу. Займатися такою справою дозволялося лише найбільш відповідальним особам з високими моральними якостями» [1].

Нетипові ситуації професійної діяльності та її надійність розглядаються у працях В. Корнещук [2, с. 16].

Проблема менторства є відносно новою, водночас актуальною [3]. Особливості академічного менторства в ЗВО є предметом наукових досліджень О. Іваницької [4]. Роль менторства у професійній підготовці майбутніх «соціальних працівників у контексті, що охоплює розвиток таких характеристик як соціальна та професійна компетентність» досліджується в працях І. Сидорук. Авторка трактує поняття «наставництво», розкриває його види, роль і функції наставників, моделює наставницький супровід... описує характеристики основних етапів діяльності менторів у підтримці студентів-волонтерів спеціальності «Соціальна робота» [5].

Однак особливості менторства в підготовці бакалаврів правоохоронної діяльності потребують більшої уваги та детальних досліджень.

**Метою статті** є обґрунтування ролі менторства в підготовці бакалаврів правоохоронної діяльності до соціальної взаємодії з підлітками.

**Викладення основного матеріалу.** У «Великому тлумачному словнику» про ментора йдеться як про «наставника, керівника, вихователя» [6].

Згідно із «Сучасним тлумачним словником української мови» [7, с. 471] «ментор – це той, хто постійно навчає, нав'язливо виховує».

За О. Іваницькою, «ментором вважають досвідченого і надійного наставника чи професійного консультанта. Місцем його основної роботи є ЗВО або інша установа, де він отримує заробітну плату. Посадові обов'язки ментора передбачають надання здобувачам освіти консультацій, проведення заходів психологічного розвантаження та підтримки, сприяння компе-

тентнісному зростанню у фаховому середовищі, досягненню професійних та життєвих успіхів...» [4, с. 65]. До поля наукового інтересу дослідниці потрапляє не лише ментор, а також йому «підпорядковані особи». О. Іваницька роз'яснює, що «менті є тим здобувачем освіти, який вступає в активну співпрацю зі своїм ментором на умовах набуття додаткових когнітивних потенціалів та досвіду, особистісного та професійного розвитку» [4, с. 66].

Ментором у певній сфері вважається «людина, яка пройшла певний професійний шлях і здобула досвід та експертизу, яка вже припустилася помилок і знайшла їх розв'язання, яка знає, де існують підводні камені й де потрібно підстелити соломки» [8]. У правоохоронній сфері таким вважають досвідченого офіцера-фахівця, який надає рекомендації молодим офіцерам з урахуванням власного досвіду, щоб убезпечити їх від низки помилок. Пошуки ментора відбуваються на добровільних засадах. Обидві сторони беруть на себе відповідальність за результат.

Учені звертають увагу на такі вміння й навички менторів: слухати й вислуховувати, надавати аналіз інформації, критично мислити, виявляти організаторські здібності, бути комунікабельним, подавати інформацію в доступній формі, уміти визначати цілі та чинники мотивації, власним прикладом спонукати молодих фахівців до діяльності. Ментор акцентує увагу на сильних сторонах студента, допомагає майбутньому фахівцю побачити власний потенціал, здібності, сильні сторони, надає професійні поради та рекомендації щодо інтеграції у професійне середовище, адаптації в ньому. Для цього він сам є «людиною, легкою на підйом» з високим рівнем організаторських та комунікативних здібностей, реалізує принцип навчання впродовж життя (life long learning).

Діяльність ментора передбачає роботу з бакалаврами правоохоронної діяльності, які нещодавно здобули освіту, почали безпосередньо виконувати посадові обов'язки. Її можна порівняти з діяльністю наставника, який призначається за рішенням керівника підрозділу. Але є низка відмінностей. Ментор демонструє модель поведінки та професійної діяльності. Як

стверджують фахівці-практики, «головна відмінність полягає у тому, що роль наставника формується на «добровільно-примусових» засадах; аби стати ментором, потрібно, щоб вихованець прагнув отримати саме цього ментора і працювати саме з цим фахівцем на засадах довіри» [8].

Нам імпонує думка щодо «дієвості принципу студентоцентризму в закладах вищої освіти, коли йдеться про безпосередню взаємодію ментора з менті, підґрунтям якої є повага до гідності людини, адже кожен з учасників взаємодії з розумінням та емпатією ставиться до інших її учасників» [4].

Бакалаври правоохоронної діяльності – це фахівці, які здобули освіту за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти за спеціальністю 262 «правоохоронна діяльність». Вони можуть працювати в системі правоохоронних органів, зокрема в поліції, прокуратурі, службі безпеки, прикордонній службі тощо.

У Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького здійснюють підготовку майбутніх офіцерів-прикордонників – бакалаврів правоохоронної діяльності, які в подальшому несуть службу у прикордонному відомстві, а саме в оперативно-розшукових та оперативно-юрисдикційних підрозділах. Вони навчаються за освітньо-професійною програмою «Правоохоронна діяльність у прикордонній сфері». Зміст програми орієнтується на підготовку бакалаврів правоохоронної діяльності, які будуть здатні виконувати спеціалізовані завдання у прикордонній сфері (нерідко у специфічних та невизначених умовах).

Серед результатів навчання, яких очікують від бакалавра правоохоронної діяльності, є такі: здатність до міжособистісного діалогу та превентивної комунікації під час реалізації професійних завдань; знання та розуміння принципів доброчесності, норми етичної поведінки, дотримання їх під час професійної діяльності; здатність до взаємодії та комунікації з фізичними та юридичними особами. Щодо фізичних осіб, то серед них можуть бути різні категорії громадян, зокрема підлітки.

Відомо, що підлітковим є період, коли завершується дитинство і починається дорослість (10–14, за деякими джерелами – 10–19 років). Відбувається те, що «порівнюючи себе

з молодшими та старшими дітьми, підліток доходить однозначного висновку про свою дорослість. Прагнення до визнання в середовищі однолітків та старших починає переважати над іншими прагненнями. Актуалізуються думки щодо власної значущості для оточення, про готовність до прийняття самостійних рішень» [9].

З одного боку, домінуючі психологічні потреби підлітків відображаються у їх прагненнях спілкуватися як з однолітками, так і з тими, хто для них є авторитетом, бути незалежними від думок, які їм «силоміць нав'язують», щоб дорослі визнавали їх права. З іншого боку, задля досягнення результативності в діяльності правоохоронець має налагоджувати соціальну взаємодію з підлітками. Тому він має бути спроможним враховувати зазначені потреби в діяльності задля її результативності.

Під соціальною взаємодією розуміємо такі дії, у яких люди впливають один на одного. Американський соціолог П. Сорокін зазначав наявність такого «розподілу типологічних різновидів соціальної взаємодії: організована антагоністична взаємодія на основі примусу; організована солідарна взаємодія на основі добровільної позиції; організовано-змішана солідарно-антагоністична взаємодія на основі поєднання примусу та добровільного рішення людини. За П. Сорокіним, соціальна взаємодія є соціокультурною, бо одночасно поєднує норми, цінності і стандарти, властиві людині чи групі людей, поєднує взаємні індивідуальні та групові впливи, взаємодію цінностей суспільного життя в матеріалізованому вигляді» [10].

З урахуванням наукового підходу О. Колосович, за яким «мотивація особистості є домінантною основою її дій; взаємодія сприймається як колегіальний здобуток щодо набуття можливостей реалізації мети кожним учасником; виявляється у затребуваності сталих міжособистісних контактів між ними» [11], між ментором та бакалавром правоохоронної діяльності (менті) також відбувається взаємодія, у результаті якої досягається готовність бакалаврів правоохоронної діяльності до соціальної взаємодії з підлітками.

Ми брали до уваги, що значну роль у соціальній взаємодії з підлітками відіграє таке поняття, як «очікування один від

одного» певних дій та їх наслідків. «Для таких очікувань характерною ознакою може бути невизначеність та короткочасний характер взаємодії та водночас можлива надійність, стабільність і тривалість, повторюваність взаємодії за умови деякої перестановки ролей» [10], якою є взаємодія правоохоронця з підлітками. З позиції соціології соціальну взаємодію трактують як «здатне до змін явище послідовності соціальної дії, що виникає і набуває розвитку в певному середовищі окремих осіб (чи груп). У результаті такої соціальної дії можуть змінитися дії особи (чи групи)» [11]. За класифікацією О. Колосович, соціальна взаємодія може бути «випадковою, повторюваною, регулярною та регульованою» [11]. Предметом нашого дослідження є взаємодія, яка регулярно повторюється і яку можна врегульовувати.

Бакалаври правоохоронної діяльності організовують взаємодію з підлітками на засадах партнерства та довірливих відносин. Цього вимагають «Відомчі стандарти» [12], якими керуються представники прикордонного відомства. Як зазначає В. Гащук, «Стандарти апробувалися з метою дотримання єдиних вимог у прикордонному відомстві до комунікативної культури, зовнішнього вигляду персоналу тощо» [13].

Керуючись Відомчими стандартами культури прикордонної служби, бакалаврові правоохоронної діяльності доречно:

«не допускати поведінкових виявів, що могли б сприяти втраті довіри з боку населення (підлітків), знизити підтримання престижу служби;

виявляти ввічливість, комунікабельність, бути уважним та чемним у взаємодії з підлітками;

лише як виняток та відповідно до чинного законодавства застосовувати силові засоби впливу;

у вирішенні конфліктних ситуацій виявляти стриманість, інтелігентність;

не нехтувати відрекомендуванням під час налагодження взаємодії з підлітками, демонструючи при цьому повагу до співбесідника, відповідальність за власні дії або бездіяльність» [12].

Погоджуємося з О. Косіною, що «за наявною випереджальною інформацією, у перспективі суспільство зазнавати-

ме все більше змін у площині вдумливого та критичного правового регулювання соціальних процесів. Стосуватиметься це і професійної акультурації як взаємовпливу культур і навіть певного кроку до асиміляції» [14, с. 14]. Професійна діяльність бакалавра правоохоронної діяльності щодо соціальної взаємодії з підлітками повинна, по-перше, витримувати співвідношення із суб'єктивним особистісним досвідом, потенціалом його внутрішнього світу, по-друге, – мати відповідність унормованим критеріям взаємодії інститутів соціуму.

Ознаками професіоналізму бакалавра правоохоронної діяльності вважаємо інтелігентність, розвинутий інтелект, гармонію розумового, морального і фізичного розвитку, людяність, відповідальність, креативність, здатність до творчості, комунікабельність, здатність до взаємодії з різними категоріями населення, особливо з підлітками. Вважаємо, що недостатня сформованість професіоналізму має ризик стосовно налагодження соціальної взаємодії бакалаврів правоохоронної діяльності з підлітками. Тому роль ментора як досвідченого фахівця в правоохоронній (прикордонній) сфері полягає в тому, щоб сприяти забезпеченню високогуманного, добропорядного ставлення бакалаврів правоохоронної діяльності (представників прикордонного відомства) до підлітків як центральної фігури соціуму.

У цьому контексті варто зазначити, що важливим показником професіоналізму правоохоронця щодо соціальної взаємодії можна вважати рівень його соціальної та професійної зрілості. «Соціальна зрілість – це система якісного розвитку особистості як цілого, елементами якої є соціальна активність, соціальне самовизначення та соціальна відповідальність» [15, с. 6].

Соціально-професійна зрілість особистості правоохоронця, на думку Г. Яворської, є «новоутворенням у структурі особистості, яка виявляє себе у спроможності робити усвідомлений і обґрунтований вибір щодо дій, визначених службово-професійним обов'язком. Соціально-професійна зрілість характеризує становлення особистості як цілісної, відносно стійкої (усталеної) системи, пов'язаної з усвідомленням власного місця, ролі, функцій у професії, суспільстві, колективі» [16, с. 32].

Ми дотримуємося позиції щодо тісного взаємозв'язку професійної зрілості з професійною активністю як показника підготовленості фахівця до здійснення професійних функцій. Однією з ознак професійної активності особистості є здатність впливати на процеси, що відбуваються у професійному середовищі, та безпосередньо брати участь у них. Отже, ми можемо розглядати менторську діяльність як процес впливу на професійне становлення бакалаврів правоохоронної діяльності, у змісті якого є значний потенціал для сприяння розвитку професіоналізму бакалаврів правоохоронної діяльності.

На основі аналізу наукової літератури [17] і з урахуванням специфіки професійної діяльності офіцерів-прикордонників як представників правоохоронного органу доходимо висновку про можливість розглядати діяльність менторів у прикордонному відомстві як важливу складову в підготовці бакалаврів правоохоронної діяльності до соціальної взаємодії з підлітками.

**Висновки.** Отже, нами обґрунтовано роль менторства в підготовці бакалаврів правоохоронної діяльності до соціальної взаємодії з підлітками як важливу складову цього процесу. Менторська діяльність поділяється на види, кожен з яких вимагає від ментора володіння певними компетентностями, зокрема загальнокультурними, рефлексивними та комунікативними. Дослідження особливостей та педагогічних умов формування кожного із зазначених видів компетентності менторів є перспективним напрямом подальших пошуків.

### Список використаних джерел

1. Гіда Є. Формування деонтологічних засад правоохоронної діяльності на Русі у Х–першій половині XVIII ст. *Підприємство, господарство і право*. 2012. № 6. С. 107–110.
2. Корнєшук В. В. Нетипові ситуації професійної діяльності та її надійність. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. Черкаси, 2008. Вип. 120. С. 13–19.
3. Сущенко А. В., Кравченко В. М., Кузьменко Ю. А., Андрєєва К. О. Професійна підготовка майбутніх педагогів закладів вищої освіти на засадах менторства як педагогічна проблема. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. Вип. 79. Т. 2. С. 124–129.
4. Іваницька О. С. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2024. № 1 (54). С. 63–66.

5. Сидорук І. І. Роль менторства у професійній підготовці майбутніх соціальних працівників. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*. 2019. Вип. 2 (18). С. 283–289.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ментор. 2023. URL: <https://slovnyk.me/dict./vtc/%DO%BC%DO%B5%DO%BD%B1%82%DO>.

7. Сучасний тлумачний словник української мови / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків : Школа, 2009. 1008 с.

8. Хто такий ментор в освіті. URL: <https://schoolnavigator.com.ua/uk/posts/khto-takyi-mentor-v>.

9. Особливості підліткового віку. URL: <https://gymnasium59.org.ua/osoblyvosti-pidlitkovogo-viku/>.

10. Соціальна взаємодія та соціальні відносини. URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku/sotsiologiya/507-osupova/10973-s-2-----.html>.

11. Колосович О. Теоретико-методологічні аспекти дослідження взаємодії у професійній сфері. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Харків : НУЦЗУ, 2013. Вип. 13. С. 104–112.

12. Відомчі стандарти культури прикордонної служби : практичний посібник на щодень. Хмельницький : вид-во НАДПСУ, 2009. 52 с.

13. Гащук В. А. Педагогічні умови деонтологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2016. 20 с.

14. Косінова О. М. Педагогічна технологія формування естетичної складової професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників : дис. ... канд. пед. наук. Хмельницький, 2012. 170 с.

15. Радул В. В. Соціально-педагогічна зрілість. Спеціальний курс : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Кіровоград : ТОВ «Імекс ЛТД», 2002. 248 с.

16. Яворська Г. Х. Теоретичні та методичні засади формування соціально-професійної зрілості курсантів вищих навчальних закладів МВС України : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2006. 44 с.

17. Михайлов О. В. Формування соціальної зрілості студентів економічного профілю : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Кіровоград, 2000. 202 с.

## References

1. Hida, Ye. (2012), "Formation of deontological principles of law enforcement activities in Rus in the 10th – first half of the 18th century", *Entrepreneurship, Economy and Law*, № 6, pp. 107–110.

2. Korneshchuk, V. V. (2008), "Atypical situations of professional activity and its reliability", *Bulletin of the Cherkasy University. Series "Pedagogical Sciences"*, Vol. 120, pp. 13–19.

3. Sushchenko, A. V., Kravchenko, V. M., Kuzmenko, Yu. A. and Andriieva, K. O. (2021), "Pedagogical problem of professional training for

future teachers of institutions of higher education on the basis of mentoring", *Pedagogy of creative personality formation in higher and general academic schools*, Iss. 79. Vol. 2, pp. 124–129.

4. Ivanytska, O. S. (2024), "Academic mentoring at higher educational institutions of Ukraine", *Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: "Pedagogy. Social Work"*, № 1 (54), pp. 63–66.

5. Sydoruk, I. I. (2019), "Role of mentorship in professional preparation of future social workers", *Alfred Nobel University Journal of Pedagogy and Psychology*", No. 2 (18), pp. 283–289.

6. Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (2023), Mentor, available at: <https://slovnyk.me/dict/%D0%BC%D0%B5%D0%BD%B1%82%D0>.

7. Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language (2009), ed. by V. Dubichinsky, Shkola, Kharkiv.

8. Who is a mentor in education, available at: <https://schoolnavigator.com.ua/uk/posts/khto-takyi-mentor-v>.

9. Features of adolescence, available at: <https://gymnasium59.org.ua/osoblyvosti-pidlitkovogo-viku/>.

10. Social interaction and social relationships, available at: <http://radnuk.info/pidrychnuku/sotsiologiya/507-osupova/10973-s-2-html>.

11. Kolosovych, O. (2013), "Theoretical and methodological aspects of researching interaction in the professional sphere", *Disaster and crisis psychology problems*, Vol. 13, pp. 104–112, Kharkiv.

12. Departmental standards of culture of the border service (2009): practical guide for every day, Publishing house of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi.

13. Hashchuk, V. A. (2016), Pedagogical conditions of deontological training of future border guards officers : abstract of PhD in Pedagogy Thesis, Khmelnytskyi.

14. Kosinova, O. M. (2012), Pedagogical technology of forming the aesthetic component of professional training of future border guard officers : PhD in Pedagogy Thesis, Khmelnytskyi.

15. Radul, V. V. (2002), Socio-pedagogical maturity. Special course : textbook for students of higher educational institutions : Imeks LTD, Kirovohrad.

16. Yavorska, H. Kh. (2006), Theoretical and methodological principles of the formation of social and professional maturity of cadets of higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine : abstract of the dissertation of the Doctor of Pedagogical Sciences, Kyiv.

17. Mykhailov, O. V. (2000), Formation of social maturity of students of economic profile : PhD in Pedagogy Thesis, Kirovohrad.